

А. А. Карпівіч
г. Мінск, Беларусь

СПОСАБЫ МІФАЛАГІЗАЦЫІ ЧАСУ
Ў АПОВЕСЦІ ЎЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА
«ДЗІКАЕ ПАЛЯВАННЕ КАРАЛЯ СТАХА»

Для разумення спецыфікі міфалагізацыі часу ў літаратурным творы неабходна адзначыць, як фарміруецца час у міфах і па якім законам ён развіваецца. Даследчык Васіль Кузняцоў (1968) піша, што «у развітых міфалагічных сістэмах задаецца даволі цэласная праекцыя часовай структуры: «мінулае – цяперашні час – будучыня» [1, с. 105]. Міф адначасова існуе ў усіх магчымых часавых вымярэннях: так, падзеі мінулага (рэальнага ці ўяўнага) пераказваюцца ў дадзены момант дзеля таго, каб у будучыні на аснове гэтых структур міф працягваў існаваць. Клод Леві-Строс (Claude Lévi-Strauss, 1908–2009) падкрэслівае, што «міф заўсёды адносіцца да падзей мінулага: «да стварэння свету» або «у пачатку часу» – ва ўсялякім выпадку, «даўным-даўно». Але прызначэнне міфа складаецца ў тым, што гэтыя падзеі, якія мелі месца ў пэўны момант часу, існуюць па-за часам» [2, с. 60]. Міфалагічны час знаходзіцца ў апазіцыі гістарычнаму, так як апошні звязаны з храналагічным і лінейным успрыняццём. Час у міфе цыклічны і завязаны на паўторных дзеяннях: сюжэты пра змену дня і ночы (Ладдзя Ра ў Егіпце, Амаэрасу ў Японіі); чаргаванне сезонаў (Персефона ў Грэцыі, Іштар у Вавілоне); рэгулярную барацьбу добра са злом, святла і цемры (Рагнарк у скандзінаваў, Шыва ў індустай). Кожны варыянт прадстаўляе асаблівую інтэрпэтацыю сакральнага часу – падзеі, апісваемыя ў міфах і паданнях заўсёды з’яўляюцца свяшчэннымі для народа, які з глыбокай пашанай перадае іх наступным пакаленням.

Культуролаг Аран Гурэвіч (1924–2006) адзначае, што «памяць калектыва аб сапраўды важных падзеях з часам ператвараецца ў міф, які пазбаўляе падзеі іх арыгінальных рысаў і захоўвае толькі тое, што адпавядае закладзенаму ў міфе прыкладу. Падзеі зводзяцца да катэгорый, а індывіды – да архетыпаў. Новае не выклікае цікавасць у гэтай сістэме свядомага, у ім шукаюць толькі паўтарэння мінулага, таго, што вяртае да пачатка часу. Пры падобнай устаноўцы ў дачыненні да часу прыходзіцца прызнаць яго «пазачасавасць» [3, с. 90]. Гістарычны час цесна звязаны з міфалагічным: з павялічэннем дыстанцыі паміж цяперашнім і мінулым узнікае ўсё больш нагод для міфалагізацыі старадаўніх падзей. Так ствараюцца міфы пра прывідаў, якія жывуць у фамільных замках, пракляціі занябаных мясцін, вялікіх нацыянальных дзеячаў. Пацвердзіць гэтыя паданні не здаецца рэальным, так як часавая адлегласць спрашчае ўвесь досвід, і сапраўдных сведкаў нельга спытаць пра тое, што адбылося.

Некаторыя філосафы, напрыклад, Алейда Асман (Aleida Assmann, 1947) і Ханс Блюменберг (Hans Blumenberg, 1920–1996), адзначаюць роль аўтара ў стварэнні міфа – нацыянальнага альбо культурнага. У працах даследчыкаў можна знайсці тэрмін «праца над міфам» – гэта сведчыць аб штучнасці міфа і магчымасці пераўжывання структур. Калі пісьменнік здольны ўбачыць схему нацыянальнай ідэнтычнасці і на яе аснове пабудаваць легенду, якая будзе адпавядаць патрабаванням грамадзян, гэта стварае магчымасць для інкарпарацыі міфа ў дзяржаўную ідэалогію. Часам гэта прыводзіць да ўзнікнення таталітарнага, амаль антыўтапічнага планавання. Так, дзяржаўная ідэалогія КНР базіруецца на канцэпцыі чучхэ: уводзіцца новае летапісненне, абвешчаецца культ асобы, і карэйцы пачынаюць верыць у міфалагічныя ідэалы, створаныя прапагандай. Такім чынам, літаратурны міф, які перарастае ў нацыянальны, выходзіць па-за межы рэальнага, сакралізуе мінулае дзеля ўяўнай мэты ў будучыні.

Міфалагізацыю часу можна разглядаць як працэс надзялення штодзённасці міфасімволікай, стварэння наратыву са звычайных падзей, сакралізацыя апошніх і прыняцце іх універсальнага статусу. Таму сучасны літаратурны міф звязаны з гістарычным часам, які прэпарыруецца, каб людзі, падзеі і вопыт сталі аб'ектамі нацыянальнай свядомасці. Для разумення функцыянавання часавых пластоў неабходна выкарыстаць тэрмін «міфаландшафт», уведзены палітолагам Дунканам Бэлам (1976) [6]. Гэта пазачасавая дыскурсіўная сфера, ў якой фарміруюцца і існуюць нацыянальныя міфы; міфаландшафт актыўна змяняецца, калі ўводзіцца новыя міфалагемы, рэактуалізуюцца старыя і ўсталяваныя каноны. Па сутнасці, фарміраванне такога дыкурса палітычна і культурна абумоўлівае барацьбу за кантроль над калектыўнай памяццю, якая таксама валодае прыкметамі ўніверсальнасці і бязмежнасці [6, с. 69]. Калі падсумаваць тэарэтычныя вынікі, то можна заўважыць, што першасная міфалагізацыя падзеі, асобы і сюжэта адбываецца ў адзін і той жа момант. Гэта сведчыць пра тое, што змест і час ствараюць непарыўнае адзінства, што важна для разглядання культуры і, у прыватнасці, літаратуры як аднаго са сродкаў асэнсавання нацыянальнай ідэнтычнасці.

Для вызначэння ступені міфалагізацыі часу ў аповесці Ўладзіміра Караткевіча (1930–1984) «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964) неабходна ўсвядоміць, што пісьменнік звяртаецца да гістарычнай тэматыкі, каб паразважаць на тэму лёсу беларускага народа. Аповесць створана ў сярэдзіне XX стагоддзя, калі БССР уваходзіла ў склад Савецкага Саюза, а звяртаецца аўтар да часу канца XIX стагоддзя, прычым знарок не ўказваючы дакладныя часавыя рамкі. Чытачу самастойна патрэбна падлічваць узрост герояў, зыходзячы з малой колькасці сведак пра іх. Аповесць пачынаецца са звяртання наратора, Андрэя Беларэцкага, – гэта паказвае, што герой змога перажыць усе сюжэтныя падзеі, такім чынам знікае інтрыга. Так працуюць і міфы, змест якіх ведаюць усе, але іх пераказ і пераапрацоўка з’яўляюцца часткай рытуала па ўсведамленні прыналежнасці да калектыўнага несвядомага. У звяртанні вызначаецца і трайнае функцыянаванне часу: «Я стары, нават вельмі стары чалавек <...> дзевяноста шасці год» [7, с. 3] – цяперашні; «Столькі цікавага адбудзецца на зямлі ў наступныя дзевяноста шэсць год!» [7, с. 3] – будучыня; «Памятаеце, казаў Шэллі» [7, с. 3] – мінулае; усё гэта тлумачыцца неабходнасцю расказаць уласную гісторыю, «бо, сапраўды, якая ж гэта атрымаецца гісторыя без канца» [7, с. 4].

Наратар акрэслівае хранатоп у першым раздзеле: герой едзе ў «самы глухі куток губерніі» [7, с. 4], пакуль падыходзяць «да канца праклятыя васьмідзясятныя гады» [7, с. 4]. Герой апелюе да такіх легендарных гістарычных асоб, як «папачыцель Карнілаў, паплечнік Мураўёва» [7, с. 5]. І ўжо праз некалькі радкоў згадваецца, што б адбылося, калі б беларусы згадзіліся з нацыяналістскай тэорыяй расійскай улады: «Абавязкова б Беларусь перапыбла Германію, а беларусы зрабіліся б першымі гвалтаўнікамі на зямлі і пайшлі б адваёўваць у рускіх, якія не сапраўды рускія, жыццёвы абшар, асабліва яшчэ калі б добры Божачка даў нам рогі» [7, с. 6]. Адбываецца змешванне рэальнага і ўяўнага часу, падзеі гістарычнага мінулага становяцца вызначальнымі для культурнай памяці. Прафесія галоўнага героя – этнограф, ён з’яўляецца вывучальнікам старажытнай культуры, носьбітам адначасова міфалагічнай і навуковай свядомасці, медыятарам паміж рацыянальным і ірацыянальным.

Вызначальнай для пафасу ўсяго твора становіцца наступная цытата: «У той час якраз падыходзіў да канца доўгі і балючы працэс вымірання нашай шляхты. Гэта смерць, гэта гнаенне зажива цягнулася доўга, амаль два стагоддзі. І калі ў васемнацатым шляхта памірала бурліва, з дуэлямі, памірала на саломе, прамантачыўшы мільёны, калі ў пачатку дзевятнацатага паміранне яе яшчэ было авеяна ціхім сумам забытых палацаў у бярозавых гаях, то ў мае часы гэта было ўжо не паэтычна і зусім не сумна, а брыдка, часам нават жахліва ў аголенасці сваёй» [7, с. 8]. Па сутнасці, у гэтым урыўку паказваецца, што асноўная мэта аповесці – адначасова стварыць і разбурыць міф пра беларускую шляхту, даказаць яе цемрашаласць і ўзвесці ў ранг легендарных падзей. «Мэбля сямнацатага стагоддзя» [7, с. 8], на якой тады сядзела шляхта, падкрэслівае заняпад і дэкаданс арыстакратыі – тут

У. Караткевіч супадае з еўрапейскім позіткам на культуру «Fin de siècle». Галоўны герой адчувае, што «легенда і казка выміраюць» [6, с. 10], таму ён сам пачынае паляванне за міфамі. Хранатоп штучна аддаляе чытача ад рэальнасці: дэталізаваныя апісанні побыту сялян і шляхты, цыркулюючыя паданні пра прывідаў і жахлівае пракляцце ўсяго роду Яноўскіх надае рэальнасці флёр гатычнага рамана, які апелюе да міфалагічнага светапогляду. Аповесць падзелена на часткі, якія амаль супадаюць з днямі, што Беларэцкі праводзіць у маёнтку, – кожны дзень герой даведваецца пра нешта неверагоднае, але яго рацыяналізм прыводзіць да разбурэння міфаў.

Сярод маркераў мінулага можна адзначыць партрэты, якія, па-першае, звязаныя з містыкай (увасабленнем душы, можна успомніць творы Эдгара Алана По (Edgar Allan Poe, 1809–1849), Мікалая Гоголя (1809–1852) ці Оскара Уайльда (Oscar Wilde, 1854–1900)), па-другое, з’яўляюцца знакам міфа (чалавек заказвае ўласны партрэт, каб пасля смерці засталася нешта, што можна перадаць нашчадкам). Надзея Яноўская ў сваім жыцці ніколі не была па-за межамі радавой сядзібы: яна існуе ў замкнёным асяроддзі, гніючым і нетрывалым, бо знаходзіцца на дрыгве. Калі пані апісвае маёнтак, яна падкрэслівае яго адлучанасць ад свету: «Ён так даўно пабудаваны. І ён вельмі халодны, бо продкі забаранілі рабіць у ім печкі, толькі каміны, каб не было падобна на простых суседзяў. <...> І мне зараз усё роўна, ёсць агні за гэтымі вокнамі ці няма. [7, с. 34–35]. У адным з наступных урыўкаў нараатар паказвае часавую адарванасць Яноўскай: яна карыстаецца посудам «даўняй мясцовай работы», нягледзячы на тое, што «срэбная і залатая пасуда ў Беларусі была пераважна нямецкай работы, вывезеная з прусаў» [7, с. 39]. Для Яноўскай галоўнае – пацвердзіць уласную ідэнтычнасць, не змагацца супраць традыцыі. Не ўсведамляючы гэтага, яна жадае зацвердзіць міф пра беларускую шляхту, застацца апошнім яго носбітам і, загінуўшы, разбурыць цыкл пракляцця караля Стаха.

У наступны раз нараатар паказвае сваё звышстановішча, калі ў маёнтку пачынаюць адбывацца містычныя рэчы. Ён звяртаецца да літаратурных прыкладаў і падкрэслівае, што «не вялікі ахвотнік да раманаў у духу мадам Радкліф і першы не паверыў бы, каб хтосьці раскажаў мне такое» [7, с. 43]. Пазачасавасць наратара адлюстроўваецца і ў яго успамінах пра мінулае: «Ах, ідылічныя старыя часы! І куды, нашто вы толькі зніклі?» [7, с. 52]; «Калісьці мы былі моцнымі, як камень, а зараз мы... ведаеце, калі раскалоць камень са старога будынка, у ім будуць слімакі» [7, с. 132]. Ва ўсіх дэталёвых апісаннях побыту адчуваецца неверагодная прага па мінуламу – так У. Караткевіч семіятызуе наратыў, ён надае рэчам значнасць і паказвае, што культурны і нацыянальны міф цесна звязаныя адзін з адным (характэрна апісанне памяшкання, у якім быў такі «гармідар, як быццам тут змяшчаўся чатырыста год таму філіял Грунвальдскай бітвы і з тых часоў тут больш не змяталі пылі і не мылі шыб» [7, с. 150]. У аповесці ствараецца неабходная атмасфера для замацавання прыкмет беларускай ідэнтычнасці. У адным з эпизодаў на моўных адрозненнях чытачу паказваецца, што гістарычнае мінулае, зацвер-

джанае ў культуры, нельга знішчыць, яно ператвараецца ў код, які ажыўляецца і актыялізуецца праз міф: «“Року цісеча шэсць сот першага не было спакою на гэтай зямлі. Толькі што копны суддзя Балвановіч справу разгледзеў пра забіццё і атрутны морд праз хлопаў пана літасцівага іхняга Янука Бабаеда. <...>” Але вам, напэўна, цяжка чытаць такое. Таму я проста пераскажу вам змест гэтай старой легенды» [7, с. 55–56].

У. Караткевіч упісвае міфалагічны кампанент аповесці ў сусветную літаратуру дзякуючы падабенству аповеду пра караля Стаха да сюжэта пра Макбэта. У абедзвюх гісторыях даследуецца ўплыў улады і насілля на чалавека. Але прыпавесць пра караля Стаха, якая пераказваецца Беларэцкім (герой не хоча, каб чытач разбіраўся ў старой мове), міфалагізуецца праз тыповы казачны наратыў. Напрыклад, можна адзначыць, што забойца Стаха, пан Раман, тройчы падымае меч на караля – сакральны лік паўтарэння для казак. У прамежку паміж ударамі Стах паспявае праклянуць злачынца, у рэальнасць чаго можна паверыць, калі прыняць, што гэта ўсё міф [7, с. 57]. Аповед раздзелены на шмат абзацаў, кожны з якіх пачынаецца з анафарычнага саюза «і» – тыповы прыём для паэтыкі казкі: «І пасля сказаў ён...», «І ўраніў галаву», «І ніхто не заўважыў...», «І ніхто не ведаў...» [7, с. 60–61]. Дзякуючы такому спосабу вядзення наратыву час, калі адбылося забойства, здаецца аддаленым і нерэальным нават для Беларэцкага, бо ён разумее, што цяпер так ніхто не гаворыць.

Рацыянальны галоўны герой спрабуе знайсці лагічныя тлумачэнні таму, што адбываецца ў маёнтку, і адзначае вялікую колькасць несупадзенняў у аповедах жыхароў сядзібы: «Велеісы апраналіся толькі на панцыр, – непачціва перабіў я. – А які панцыр можа быць на паляванні?» [7, с. 65]. Фалькларыст не давярае расплывістым фармулёўкам праклёну пра дваццаць кален Яноўскіх, пакуль у нататках не бачыць, як скрупулёзна яны падлічваюцца: «26 кастрычніка 1870 года нарадзілася дачка мая, Надзея. Апошняе, дваццатае, наша калена, адзінае маё дзіця» [7, с. 66]. У гэтым эпізодзе рэальны час узаемадзейнічае з міфалагічным, што развенчвае некаторыя таямніцы жыцця ў маёнтку. Беларэцкі здэкуецца з забабонаў сялян наконт містыкі, кажучы, што ў сапраўдным міфе не згадаваецца ні дзень, ні месяц звышнатуральных падзей: «Гм, дзіўныя здані... А ў нядзелю? <...> А ў піліпаўку, на пятроўкі яны з’яўляюцца, калі яны такія ўжо святыя прывіды?» [7, с. 69]. Пры гэтым герой часта апелюе да «старога добрага веку», які здаецца сэйф-тайм-энд-спэйсам [7, с. 76]. Гэта даказвае пазачасавасць гісторыі і яе уплыў на сучаснасць і будучыню. Танец Дубатоўка і Яноўскай Беларэцкі называе «сапраўдным цудам, нябачаным дзівам», нібыта зышоўшымі са старонак казкі [7, с. 99]. Раней герой адзначае незвычайныя словы ў гутарках сяльчан: «Люцышар», «разывакі-салапякі», «пэцкаль» [7, с. 78] – час згортваецца і на маўленчым узроўні. Пры гэтым канец аповесці разбурае міфалагічны час і выкрывае сродкі, пры дапамозе якіх ён ствараецца. Туман няведання вакол сядзібы знікае, што дазваляе

вывезці Яноўскую ў сучаснасць, у новае ХХ стагоддзе: «Гэта была новая, зусім іншая Беларусь. Там-сям стаялі на рэчках сукнавальні – зусім іншая эпоха, іншыя звычаі. Як жа павінна была глядзець на гэта мая жанчына з васемнацатага стагоддзя, калі нават я за гэтыя тыдні забыў усё гэта!» [7, с. 270].

Некалькі міфаў уводзяцца ў аповесць дзеля таго, каб семіятызаваць час. Так, родзіч Яноўскіх, Андрэй Свеціловіч, у адным з эпізодаў кажа: «Я вельмі далёкі сваяк, і да таго ж мяне лічылі памёршым. Я не наведваўся ў Балотныя Яліны *пяць год*, а зараз мне *дваццаць тры*. Бацька адаслаў мяне адсюль, бо я ў *васемнаццаць год* паміраў ад кахання да *трынаццацігадовай* дзяўчыны. Уласна кажучы, гэта нічога, варта было пачакаць *два гады*, але бацька верыў у старажытную сілу праклёну» [7, с. 91]. Можна заўважыць, колькі лічэбнікаў выкарыстоўваецца ў апісанні – так герой спрабуе рацыянальна патлумачыць уласныя адносіны да праклёну, абгрунтаваць перад чытачом прыналежнасць да часу. Міфалагізацыя тычыцца і звычайных людзей, якія да гэтага не былі чымсьці адметнымі: так, ахмістрыня, з’явіўшаяся ў самым пачатку аповесці, знянацку аказваецца прадстаўніцай роду Закрэўскіх, якія па судовых дакументах павінны атрымаць у спадчыну маёнтак Яноўскіх [7, с. 160].

Міфалагічны час існуе і на ўзроўні традыцыі: пакрыўджаны і запальчывы Беларэцкі выклікае на дуэль Варону – гэта старадаўні і не актуальны сродак рашэння праблем [7, с. 115]. Эпізод паказальны тым, што з пралогу вядома пра наступнае жыццё Андрэя – такім чынам разбураецца сюжэтная інтрыга. Так адлюстроўваецца адна з ўласцівасцяў міфа: як правіла, чым завершыцца легенда, ведаюць усе людзі, што не перашкаджае папулярнасці і пераказванню гэтай гісторыі. Паралельна адбываецца кароткі экскурс у гісторыю Беларусі і галашэнне па яе лёсу: успамінаюцца Святаслаў і Ізяслаў, Усевалад, Святаполк, Барыс і Глеб. У. Караткевіч падсумоўвае разважанні пра гістарычны і міфалагічны час вывадам, што беларусы – гэта непрытульны народ, які гандлюе радзімай на працягу сямі стагоддзяў: «Спачатку Літве, пасля, ледзь народ паспеў асіміляваць яе, палякам, усім, каму не лянота, каму хочацца, забыўшы гонар, забыўшы сумленне» [7, с. 95].

Такім чынам, у аповесці Ў. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха» прысутнічаюць пэўныя спосабы міфалагізацыі часу. Па-першае, гэта ўжыванне дэталёвых апісанняў прадметаў мінулага (карціны, кнігі, посуд, ежа), якія дазваляюць стварыць дыстанцыю паміж чытачом і творам. Па-другое, хранатоп, які апісвае пісьменнік, спрыяе разуменню эпізодаў аповесці як складаных частак міфу – фантастычныя падзеі ва ўяўленні чалавека атаясамліваюцца з міфамі. Па-трэцяе, У. Караткевіч спрабуе пераасэнсаваць агульнае для ўсіх беларусаў мінулае, надаючы яму ролю культурнага і гістарычнага фундаменту для стварэння нацыянальнай ідэнтычнасці. У гэтым выпадку сама аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха» становіцца міфалагічным кодам, які могуць пазнаваць чытачы.

ЛІТАРАТУРА

1. Кузнецов, В. Ю. Мифологическое время / В. Ю. Кузнецов // Вестник Чувашского университета. – 2006. – № 4. – С. 102–110.
2. Леви-Строс, К. Структурная антропология / К. Леви-Строс. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
3. Гуревич, А. Я. Категории средневековой культуры // Избранные труды. Средневековый мир / А. Я. Гуревич. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2007. – С. 15–260.
4. Ассман, А. Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна / А. Ассман. – М. : Новое литературное обозрение, 2017. – 272 с.
5. Blumenberg, H. Work on Myth / H. Blumenberg. – Cambridge : MIT Press, 1985. – 685 p.
6. Bell, D. S. A. Mythscapes : Memory, Mythology and National Identity / D. S. A. Bell // British Journal of Sociology. – 2003. – Vol. 54 (1). – P. 63–81.
7. Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха / У. Караткевіч. – Мінск : Папуры, 2022. – 272 с.